

Αλέξ. Αργυρίου

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ Γ. ΣΕΦΕΡΗ

Πρώτη ποιητική του συλλογή το 1931. Άλλοι, περίπου συνομιληκοί του, είχαν φανεί πριν από δεκα χρόνια, ενώ ο Καρυωτάκης είχε προλάβει να συμπληρώσει το έργο του και τη ζωή του. Η καθυστέρησή του εμφάνιση του Σεφέρη δεν ήταν ένα συμπτωματικό γεγονός. Φανερώσε την κατηγορία του ταχέντου του. Το αργχαιότερο από τα χρόνια οργημέ- να του ποιήματα φέρει έτος γράφης το 1924, και το αμέσως επόμε- νο 1928, που σημαίνει ότι είτε δεν έγραψε νεότερος είτε ότι δεν θεώρησε τα νεανικά του σχέδια άξια να τον αντιπροσωπεύουν. Η κάτι άλλο που μας οδηγεί σε ανάλογο συμπέρασμα: Δεν τα αναλύριζε ως γνή-

1. Υποχρεωμένος να εισαγάγω στο έργο του Σεφέρη τον αναγνωστή μας επιλογής και από εκεί να τον προσετοιμάσω στην επαφή του με το σύνολο του, ακολουθήσα τη μέθοδο των εξηγήσεων σε τελεγράντερη έκταση απ' όση θα απαιτούσε η διαταξη της ύλης σε μια συνοπτική εργασία. Μια εισαγωγή δεν νομίζω ότι απευθύνεται στους ειδικούς και τους προσετοιμαμένους, ή τουλάχιστον δεν τους έχει υπήψη της απόλυτως. Είναι κάτι διαφορετικό από το δοκίμιο, αν και φαίνεται να εισπνέει την επιμέλειά του. Βέβαι περιεχομένου τα πράγματα εξαπλάται. Επίσης η κάποιον αριστομέλεια στην κατανομή της προσο- χής και η εκλογική διαφοροποιήσιμων μεθόδων είναι επί μέρους, οφείλονται στην προσπάθεια να φ- νει το έργο και από άλλες όψεις, ώστε από το σύνολο του να προέλθει η σφαιρική του ανα- δείξη. Αν ο ερμηνεύς του σταθμάσει και στο να αποκαλύψει μια απλοποίηση των ζήτημάτων, όχι φυσικά επί ζητήτων τους, τότε το κείμενο που ακολουθεί έχει μια θετική όψη. Άλλωθ...
Ενα λάθος μικράνεται όταν ομιλογείται, λένε, αρκεί να μην προκαλεί τη συγκατάβαση.
Πάντως η περιήγηση της εισαγωγής με οδηγεί σε στη διαπίστωση ότι η ποιητική του Σεφέρη είναι μια εκκενική για την εποχή μας. Αυτά και αν διαφερώ να λογομα- είται, χωρίς υπεκφυγές, την προσομοιωτική του γλώση.

στα έργα του χαρακτήρηά του, όπως διαμόρφώθηκε μετά το πέρας της πρώτης του νεότητάς. Η έρα όμως από τις εξωτερικές αυτές ενδέξεις, τα λυρικά στοιχεία της Δίπορης δεν περιέχουν κανένα από τους παραδείσιους που δημόργει η εφηβική ψυχολογία, καιία της ης. Το ίδιο μπορούμε να πούμε, αν επεκτείνουμε τη σκέψη μας και στα ποιήματα του Τεραδίου Ήμασιμάτων που λενθήθηκαν αυτο-χόνα. Η μοναδική, φαινομενικά, εξαίρεση, «Ο κ. Δράτης Θαλασσίνος περιγράφει έναν άνθρωπο», είναι μια οξυδερκής κατάδυση στην πραγματικότητα:

Ηε βασανίζαν οι ρίξες των δέντρων όταν ήεσα στη ζεστασία του χεμάωνα ερχότανε να τυλίγουν γύρω στο κορμί μου δεν εδάνεπα αλλά όνερα σαν ήηουν παιδι.

Έτσι από τη Δίπορη έρχε να φαίνεται η προτίμηση του ποιητή στις «σκίες» της ζωής. Οι άνθρωποι μας δείχνουν ένα παγερό και αδιάφορο πρόσωπο. απερίσκεπτοι και απροετοίμαστοι στους αιφνίδια-σμούς της καθημερινής συνθηκής:

Ηενούσατε στις ης την πλάτη,
σα φάγατε καλά
πέσατε εδώ στα χαμηλά
ανιδει και χορτάτοι.

Όπτε καν ο έρωτας είναι καταφυγίο. Είναι διάψευση. Συντηρείται ήεσα σε μια ατιμόσφαιρα αναστόλων. Δεν έχει κατάρθωση να μας εφο-δίσσει ήε τη μοναδική του δικαίωση: την καρδία της μοναξιάς.

Δτην δικάωνη τη δημοσία
φευγάτε κορμιά μόνο
ήε τις καρδίες στον κάθε κλώνο
χώρα, ζερόα-δέξια.

Ηώς, λοιπόν, από μια τέτοια θέση της ζωής, να προκύψει ένας ποιητής του νεανικου ενθουσιασμού; Η ήερα του τον αποκρούει. Στο-χάζεται τα φαινόμενα στην τελική τους έκταση. Εξώρως, ήεσα του,

τα πράγματα που του τίλουν. είναι για ο ιδιαίτερος κόπος του. Η γέ-αλήθεια του, αν τομήσω τη λέξη. Ημερότεροι τότε επικράτουν στο τελευταίο ποίημα της Δίπορης, τον «Βρωτικό Λόγο». Ο έρωτας εδώ ανανέωνει τις αξίες των πραγμά-των, μεταμορφώνει το περιεχόμενω των αντικειμένων.

Τα μυστικά της θαλάσσης ξεχνιούνται στ' ακρογιαλία
ή σκοτεινάρα του γυθού ξεχνιεται στον αφο.

Ένα ελαφρό αλλά ευκρινές αισθησιακό ρεύμα διαπερνά ολόκληρο το ποίημα.

Ο σκοτεινό ανατρίχιασμα στη ρίζα και στα φύλλα!
Ηρόδαλαε αναστρηια άγρυπνο στο πρήθος της σιωπής
σηκωσε το κεφάλι από τα χέρια τα καμπύλα
το βάλμα σου να γελεί και να ήου ξαναπεί

τα λόγια που άγγιζαν και σπίγαν το αίμα σαν ακαλή.
κι ας γείρει ο πόθος σου βαθύ σαν ίσκιος καρδιάς
και να μας πρήψιμυράει ήε των μάλαων σου τη σπατάλη
από το γνοδι του φίλιου στα φύλλα της καρδιάς.

Το πάθος κατενεύτηθη και συντηρείται στο βάθος της ήνλητης. Τα αλαπητά «είδωλα» ανασταίνονται και ζών. ήεσα στο όνερο, τη σω-στή τους ήερα, έξω από τους περιορισμούς και τον άδικο φθόνο του κόσμου. Οι δυο αντιθέσεις: το ήυστικό και η αγορά που το διαψύει.

2. Είναι αφέες να ήημε από έναν ποιητή να δει τη ζωή ήε τα δικά ήε ήάτα. Ο ερωτικός κόπος ενός ανθρώπου είναι πάντα ήε ήεική εικόνα. Η παραγματοκόπτη, ήε ή πόλλές, είναι ένα σύνολο άπιαστο και απάνθρωπο. Άπάνθρωπο, ήα ήε είναι ήερα από τις ανθρώπινες δυνατότητες. Αν σχηματιστούν ήε ένα ελάχιστο: κανείς δεν είναι συγγρόνος τουδός και Διαμαρείτης. Και ίσως η ποιητή, πιο πάλι απ' όλές τις τέχνες, έέρπει το αντι-κειμενικό συσκοτισμένο από το υποκειμενικό στοιχείο. Δεν ήερα καμία ποιητή που να ήην έχει ένα ποσοστό νεκρών στίχων. Και το περίεργο είναι ήες αυτοί οι νεκροί στίχοι ποικίλα-ανατρεφί, ή παιδεία, οι πασαράσεις ήε, το απροβίπτουν από έλαψήν κοινών δεδόμενων. Να σκεφθώμε ήενο δοκιμασμένα ενήτοι ποιητές, αψηθήκαν οίδη τεχνολόγους τους το ίδιο σής της ανωιδότηας της τέχνης, ήε το ποικιλής της κούρωης και της πλάστερης απήχλη-σής της, δεν είναι δυνατόν να ήγεί έρω και αφοριστικά. Κι όταν είναι κανείς κατηγόρημα-τικός άδικει πρώτα την ίδια του τη σκέψη.

σ' ένα αδιέξοδο. Ήνας τρόμος για τη ζωή, για τις «φρεσκάδες δυνατό-
 αφημοιώσει.
 Αποκαλυπτικό ή τα αυτοβιογραφικά στοιχεία που περιέχει είναι το
 «Πράγμα σ' έναν άγριο ποιητή» του Ζεφέρη (Αγγλοελληνική Επιθε-
 ώρηση, 1949, τεύχ. 1). Διαλέγω μερικά σημεία:

Παραμύθες Χριστούγεννα του 1931 κοιτάξα σ' ένα βιβλιοντάειο
 του Oxford Street για λουγεννατικά βελτάκια. Τότες, για πρώτη
 φορά, ανάμεσα στις πολυχρωμές λιθογραφίες, έπιασα στα χέρια μου
 ένα ποίημα του Βλαιοτ. Είταν η «Μαρίνα» της σειράς των «Antel
 Poems» [...] γύρωσά στίχοι μου ήε την «Μαρίνα» κι ένα μικρό τόμο
 ποιήματα δείκνο ήε ύφασμα ήαδί, εκείνον που τελειώνει στους
 «Κούφους ανθρώπους», αν δε γελείται. Το ρητό από τον Ηερώδιο
 «Σίβυλλα τι θέλεις;— ή' έκανε να κοιτάξω την «Ερημη Χώρα». Δε
 νομίζω να κατάλαβα ήεγάλα ήεγάματα από το σγέδιο του ποιητή-
 τος. Η ήκατεία ενδοχώρα της αγγλικής λογοτεχνίας που πουυποθε-
 τει μου είταν άγνωστη κατά ήεγα ήερος. Αλλά ο δραματικός τρόπος
 του ποιητή ήου είχε κίνησει ένα δυνατό ενδιαφέρον. Είπαιτα από την
 εξομύηση του Dada και τους πειραματισμούς του Υπερεαλισμού
 που είχα παρακολουθήσει στη Γαλλία. Είπαιτα από αυτή την τρομα-
 κτική ανασκαφή και τις εκρήξεις του εγώ που έφεραν στην αιμο-
 σφαίρα της εποχής εκείνης τον ήκεντρισμό ενός ρομανικού κλίματος
 όταν πάει ν' αρχίσει η περίοδος των βροχών, το ξαναζωντανέμα ήα της
 δραματικής παράδοσης που έδαιπα στον Βλαιοτ ήε έφερνε σε πιο ευ-
 κρατες περιοχές. Τσως ξαφνίσει, το αισθάνομαι, που ήαίω είται εξ
 αφορηής ενός ποιήματος σαν την «Ερημη Χώρα» που έδωσε ήεριο-
 σότερο από κάθε άλλο το αισθημα ήα της δίψας ανάμεισα στους στε-
 λους κάκτους, που γνερίσαιε στα ευτυχημένα χρώδια ήας. Αλλά
 η διαφορά είναι ότι η δίψα ήα αυτή απεχτισία ευφρόνη την εκφορά ή
 της στη Γαλλία ήε την αναζήτηση ήας απεγνωσμένης τεχνικής,
 ενώ στην Αγγλία του Βλαιοτ διατυπώνοται ήε την παρούδια αν-
 θρωπίνων χαρκακτήρων [...] Με λόγια πιο απλά, εκτός από το πρό-
 σωπο της μεσογειακής «Μαρίνας», η ποίηση του Βλαιοτ έρχοται

που να παφονουν μια νεο περιεχόμενη).
 Πριν να περάσει στην περιοχή του Μυθιστορημάτος, αζίζει να
 προσέξοιτε το «Πάλω σ' έναν ξένο στίχο» γράμμενο από το 1931.
 Μέσα στο ποίημα αυτό έχοιτε να παρατηρήσοιτε πολλά στοιχεία της
 ποιητικής μυθολογίας του Ζεφέρη. Αρχίζει να διαγράφεται το σωτερι-
 κό του πεδίο και η λογική των συναρτήσεων του Ο Ουδυσσεύς είναι η
 παράδοση που απυτίεται ήε ήε μια πατρική προσέταση. Αιγότερο σιμρι-
 κός και περιεπότερο ένας άεναα τάλαιπωρούμενος άνθρωπος. Εκείνος
 ή' ένα οραμα κατά νου θα ήεπορσει να ήας το μετάρωσει; Φωτίζει
 τον δρόμο του και του δίει το κουράιο να αντημετέρωσει τις εναντι-
 ητες «τη Δκυάλα και τη Χαρυβδη απ' ανάμεισό ήας». Ένας ήεγα-
 λος, δυνατός και ευτυχημένος, παρ' όλα τα βάσανα και τις πίκρες
 του. Απ' την αντίπερα όχθη του Άδη, είπεις, που τον καλόηε σε βοή-
 θεία ήας, που τρημάξοιτε ήεσα στον ύπνο ήας «κακούλοντας την αντιδι-
 κη ήοιρα της Αφρηής να κατεβάνει τα ήαρηάρενα σκαλονάκια».

Είνα χρονο αργότερα, το 1932, η απόφαση ήαίρει μια δραματική
 ένταση.
 Μας έλεγα αν ήεκήσοτε όταν υποταχτείτε.
 Ιποταχτείκαμε και βρήκαμε τη σάχη.
 Μας έλεγα αν ήεκήσοτε όταν αγανησοτε.
 Αγανησαμε και βρήκαμε τη σάχη.
 Μας έλεγα αν ήεκήσοτε όταν εγκαταλείψετε τη ζωή σας.
 Εγκαταλείψαιε τη ζωή ήας και βρήκαμε τη σάχη...

Βρήκαμε τη σάχη. Μέλει να ξαναβρούιτε τη ζωή ήας, τώρα που
 δεν έχοιτε μια τίποτα. Φαντάζομαι εκείνος που θα ξαναβρει τη ζωή,
 έξω από τόσα χαρπια, τόσα συναισθηήματα, τόσες διαμάχες και τόσες
 διδασκαλίες, θα είναι κάποιος σαν είμας, ήόνο ήιλάκι πιο σκληρός στη
 ήλητη. Είπεις, δε ήεπορ, ήε ήοικαστε ακόηη τι δώσαίε. Εκείνος θα
 ήυηάται ήονάχα τι κέρδιε από την κάθε του προσφορά.

(«Ο κ. Ζ. Θαλασσινός περιγράφει έναν άνθρωπο»)

Είνα κενό ήδη αρχίζει να του διαποτίζει την ύπαρξη, να τον οδηγεί

στικά το ποίημα σε μια εκδοχή του. Ας μην ξεχνάμε ότι κάθε ερμη-
νεία εξυπακούει πάντοτε ένα ποσοστό παρερμηνείας.
Αναφέρθηκε παλαιότερα ότι το Μυθιστόρημα απορρέει από το πνευ-
μα της απώλειας που διαμορφώθηκε μετά τη Μικρασιατική κατα-
στροφή, από την κατάρευση του ονείρου της Μεγάλης Ίδεας. Ο ίδιος
ο Ζεφέρης απεκρούσε μια τέτοια εξάρτηση. Ίδου τι γράφει ο R.
Levesque: «Δεν απέσει καθόλου στον Ζεφέρη ν' αποδόουν την δράμα-
τική του αντίληψη για το σύμπαν στην καταστροφή και μόνο της Μ.
Ασίας. Καθώς μας βεβαιώνει ο ίδιος, το περωμένο των Ελλήνων και
του σύγχρονου ανθρώπου είναι "αφ' εαυτού" τόσο τραγικό και απελπι-
στικό, ώστε μια αιματοχυσία σαν κι εκείνη της Ζητινής στα 1922,
δεν είναι στην πραγματικότητα παρά ένα σκληρό επεισόδιο μιας πιο
σοβαρής οδυσσεύας».

Από τις πολλές αυτές που προτείνουσαν ψυχολογικά τη νεότερη ελ-
ληνική ποίηση, η πιο ουσιαστική αφορμή φαίνεται να προέρχεται από τις
συνέπειες της Μικρασιατικής καταστροφής. Η υποτυπώδης έστω οι-
κονομική ισορροπία των αστικών δυναμικών που συντέλεσε την άνοδο
της με την Επανάσταση του 1909, καταστρεφόταν πριν προλάβει να
περιέλθει σε σταθερές μορφές. Πριν η νέα κοινωνία διαμορφώσει το νεο
της ιδεολογικό περιεχόμενο, εθνικό, πολιτικό, φιλοσοφικό, έλανε τον
χαρακτήρα της, τον ρυθμό της, το ηθικό της έρεισμα και ανακάλυπτε,
και σε μια κατάσταση πανικού, ότι είχαν μετακινήθει τα βάθρα της. Και
δεν είναι τυχαίο πως οι φυσικοί εκφορτές της κοινωνικής οικονομικής
και ιδεολογικής ταχτικής, οι πολιτικοί άνδρες της εποχής, δεν ήταν έρ-
σαν να ξεφυγούν από μια λογική κλειστοσύνη (με την ευρυ-
τερη έννοια). Απόρροια αυτού του φαινομένου η πολιτική αστάθεια
των χρόνων εκείνων. Πολιτικάς μεταβολές, κινήματα αναβίθιξη, να
δικτατορίες και απίθανες μεταβολές των κομμάτων δυναμικών. Να
σκεφθεί κανείς ότι, επί μια δεκαετία, ιδεολογικός διαχωρισμός
των κομμάτων στάθηκε, σχεδόν, ο τουφεκισμός των έξι, αντιλαμπάνε-
ται το τέλος της σύγχρονης, και την αδυναμία να σχηματιστεί ένας
πραγματικός διαχωρισμός. Ένας πολιτικός του ακαστήματος του Ελ.
Βενιζέλου δεν κατάφερε μετά το '22 να παίζει, στον δημόσιο βίο,
ουσιαστικό ρόλο. Οι άλλοι πολιτικοί άνδρες, ανάμεσα στους οποίους
και ηερικοί αξιόλογοι, στάθηκαν κατώτεροι των περιστάσεων. Ο μύθος
που θα έτρεφε το έθνος, δεν υπήρχε πια. Ήγχε πέφτει για τον λαό

να του προσφέρει κάτι πολύ βαθύτερο, που δε μπορούσε να μη
συγκινήσει έναν Έλληνα. το στοιχείο της τραγωδίας.

Και παρακάτω:

Είχα πει τον Ιούλιο σ' ένα Παρίσι οδυέα άδειο, που γέμισε
ασφυχτικά το Νοέμβρη με τα πανηγύρια της ανακωχής. Δε ήμπο-
ρούσε να βρει κανείς μια τρύπα. Το δωμάτιό μου ήταν ο πιο παγερός
τόπος που γνώρισα ποτέ μου. Ένας πλανόδιος βιομήχανος ερχότανε
κάθε απόγευμα να μου γράτσουνοει το στομάχι μ' έναν απελπιστικά
περιπαθηό σκοπό. Τις νύχτες, όταν περνούσα το γέφυρο του Αν Μι-
γάλη, μια γριά κάουριζε πουλώντας μανεζέδες: «Pour vos amours
'sieurs-dames». Διάβαζα Όμηρο και τα πιο παλάδα πρωτοποριακά
περιόδικα. Είμουν αξιοθαύμαστα χαμένοι και ανεπιπαρήκεις. Τοτε
γνώρισα τον Laforgue. Το πρώτο αίτιο που μ' έφερνε κοντά του ει-
ταν, θάρω, η παγωμένη φοιτητική κατάσταση μου [...]. Αυτός ο νεός
που είχε πεθάνει στα 28 του χρόνια, ήταν για μένα ένας αδαφός
δεκα χρόνια μεγαλύτερος. Μ' άρεσαν οι τροπικοί του. Εαφνιαζόμουνα
που τον αλυσούσαν ή τον περιφρονούσαν στην Γαλλία. Δεν ήταν της
μόδας. Ο Rimbaud και ο Lautréamont τον είχαν συνβάλει.

Από τη Στέφνα μέχρι το Μυθιστόρημα μεσοκόβουν τρία χρόνια.
Όπως το βάμα είναι τεράστιο αν δεν γνωρίζουμε το Ιεράδιο Ιντακματά-
των, που συμπληρώνει το διάστημα και προετοιμάζει το κείμενο. Ο τι
κρίτως διακρίνει το Μυθιστόρημα είναι πως εκεί μέσα αναπτύσσεται
ένας κανόνας ζωής. Ένας άνθρωπος συμπεριφέρεται στα γεγονότα,
που συνθωβούνται στις κρύπτες της ψυχής του, ή εαν τόσο ιδιαιτε-
ρο. Το παρόν του προσφέρει ένα μικρό συναίσθημα. Απελπίσια και στε-
γνα. Τα παλαιά χάνονται καθημέρινα. φθέρονται μέσα σε μια μικρο-
ψυχή διαδραστικά: εξαγορεύονται. Στα σκοτάδι τινοπατία της ποίειας
ενοχώνεται η ερημότητα της ψυχής. Από την άλλη μεριά, η τυραννία
του παρελθόντος, κάνει οδυτέρη την αίσθηση της αδικίας. Δεν είναι
πια μια προσωπική κατάσταση. Είναι η μοίρα μας, το ίδιο σημερινή
και χθεσινή. Όσοι πέφασαν από τους τόπους αυτούς την υπέρτασαν.
Η δόξα τους είναι οι στασιμένες κόλνες. αυτές έπαιναν.
Αν για να εισχωρήσει στην ενδοχώρα του Μυθιστορημάτος μας
χρειάζεται ένας σκελετός λογικά συναρτημένος, περιορίζουμε αναγκα-

ένας ελεύθερος αιώνας με πλάνες και αυταπάτες. Η προγονική δόξα και η φυλετική ολοκλήρωση, ήταν δυο κίβδηλα νομίσματα.

Τα αποτελέσματα αυτής της τραγικής διάψευσης ήταν ότι ολοένα και πυκνότερες κατηγορίες πολιτών, στενεμμένες από τα προβλήματα που ζούσαν, ανέβαιναν στο προσκήνιο της Ιστορίας. Κι ενώ τίποτε από το παρελθόν δεν τις ικανοποιούσε, τις κατελάμβανε μια δίψα μάθησης. Από τον τρόπο που απορροφούσαν τις τρέχουσες αξίες (ανάκατα: Καντ, Νίτσε, Μαρξ, Φρόυντ), φανεωνόταν η σπουδή τους για μια άπληστη και επιπόλαιη επαφή με τα νέα ιδεολογικά ρεύματα. Ήταν μια εσπευσμένη προσπάθεια για ευθυγράμμιση με την ευρωπαϊκή προβληματική.

Το ίδιο διάστημα που η Ελλάδα αντιμετώπιζε έναν κλονισμό αξιών, η Ευρώπη, με τον τερματισμό του πρώτου Παγκόσμιου πολέμου, αντιμετώπιζε μια ηθική κρίση που οφειλόταν σε βαθύτερα αίτια. Ήταν μια κρίση υποστάσεως, κρίση του ίδιου της του πολιτισμού. Η απουσία σταθερού εδάφους πίστεως, η διάβρωση της ατομικής ζωής, η αναστάτωση του ρυθμού της ζωής από τον τεχνικό πολιτισμό, έδινε στην εποχή τον χαρακτήρα μιας μεταβατικής περιόδου. Αν ήταν να σωθεί η ψυχή του ανθρώπου, έπρεπε όλα να αλλάξουν από την κορυφή. Βέβαια η ίδια η εποχή τρέφει και την ακμή της και την παρακμή της. Αλλά δεν ξέρω κανένα άνθρωπο της περιόδου εκείνης, που να ήταν το ίδιο βέβαιος για την πίστη του, όσο ένας χριστιανός τον καιρό των λεόντων, μολονότι γνωρίζουμε ότι και σήμερα πολλοί άνθρωποι κατασπαράχθηκαν από τα θηρία. «Το κοινωνικό ζήτημα», έγραφε σ' ένα μανιφέστο του ο Barbusse, «δεν είναι, το ξέρομε, ολόκληρο το ανθρωπινό ζήτημα, είναι όμως μεταξύ των προβλημάτων της υπαρξής μας, εκείνο στο οποίο μπορούμε αποτελεσματικά να λάβουμε μέρος». Οι περισσότεροι Ευρωπαίοι συγγραφείς έδλεπαν γύρω τους πολύ σκοτάδι, άσχετα με τις λύσεις που πρότειναν για να βγει κανείς από το κακό.

Δεν είναι τυχαίο ότι οι περισσότεροι Έλληνες διανοούμενοι που εξέφρασαν τα νέα ρεύματα, έζησαν, σωματικά στην Ευρώπη, την αγωνία των ιδεών. Σχεδόν όλη η γενιά του '30 των πεζογράφων (εκεί φαίνεται σαφέστερα) αντιλήφθηκε τα ελληνικά δεδομένα ως ταυτιζόμενα με τα ευρωπαϊκά και μέσα στο έργο τους νομίζεις ότι η ζωή ακολουθεί ένα πρωτότυπο σχήμα. Προλάβαιναν ό,τι έμελλε να συμβεί μετά τον δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο: την ισοστάθμιση των εθνικών με τα διεθνή ζητούμενα: Γι' αυτό ίσως και η ακτινοβολία των νέων εκφραστι-

κών τρόπων στάθηκε ουσιαστική στα επόμενα χρόνια: το τελευταίο διάστημα της κατοχής. Ό,τι όμως αντλήθηκε από τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες πήρε με το ελληνικό σώμα του μια εσωτερική δικαίωση. Το πρωτοποριακό περιβάλλον το ανέχθηκε. Γιατί ζούσε, από άλλες αιτίες, ένα παρόμοιο αίσθημα. Η νεότερη ελληνική λογοτεχνία δεν είχε τίποτα να δανειστεί από το παρελθόν. Οι καιροί τώρα δεν θα μπορούσαν να αναθρέψουν έναν Παλαμά κι ακόμη λιγότερο έναν εφησυχάζοντα Βαλαωρίτη. Έτσι άρχισε να ανεβαίνει στον ορίζοντα το άστρο του Κιάφης. Μία τροχιά διέγραψαν επίσης ο Βάρναλης και ο Καρυωτάκης. Ήμειναι όμως και οι δύο από διαφορετικές αιτίες, διάττοντες.

Ο Σεφέρης, με τη δεύτερη περίοδο του έργου του, στάθηκε μέσα στο νόημα του νέου κλίματος, γεννήθηκε πνευματικά μαζί του. Οι εμπειρίες του τον προδιέθεταν. Ήταν ένας άνθρωπος ξεριζωμένος και είχε ζωνή μέσα του την αίσθηση της απώλειας των ριζών του. Ζητώντας, από μια οικονομία της ζωής, να δημιουργήσει νέες βάσεις, ανέβηκε όλη την κλίμακα της απελπισίας. Η εικόνα που κουβαλούσε μέσα του χρωμάτιζε με τον ίδιο τρόπο τα πάντα. Από την ιστορική Ελλάδα διάλεγε την αρχαιότητα και την Ελλάδα των μύθων. Το Βυζάντιο δεν το αποδέχεται. Και γενικά το χριστιανικό του ένδομα. Είναι αρκετά ειδωλολάτρης. Από την ηρωική Ελλάδα ούτε ο ίσκιος της. Από τα κανόνια; η σκουριά τους. Τότε όμως τι να μείνει από τις παραμυθίες της ζωής; Τίποτε άλλο από τη μαρτυρία σου. Να σταθείς στο χείλος του χρημνού και να μαρτυρήσεις ό,τι είδες. Η δικαίωση του απελπισμένου.

Πιστεύω ότι στην άρνηση του Σεφέρη να εγγραφεί το Μυθιστόρημα σ' έναν κύκλο όπου το κέντρο του είναι καθορισμένο, υπάρχει το κλειδί της ποιητικής μεθόδου. Ο αρχικός του φορέας γίνεται η μοιραία αφορμή που προετοιμάζει την ποιητική βούληση για να κινηθεί. Η μνημοτεχνική της ποιητικής του βασίζεται στη διαδικασία των αναμνήσεων και η φαντασία του κομίζει τα υλικά της από τους θησαυρούς της προσωπικής του πείρας. Ο τόνος του είναι χαμηλός, εξομολογητικός. Οι διαθέσεις του εναλλάσσονται, καταστρώνοντας ένα εκτενές πεδίο. Η επάρκεια του είναι προσωπική.

Επέκταση του εμπειριακού χώρου του Μυθιστορήματος και ανάπτυξη του, βρισκόμε στη Γυμνοπαιδία. Οι κεντρικές του ιδέες διαποτίζουν βαθύτερα την ύπαρξή του, γι' αυτό και οι τόνοι παίρνουν μεγαλύτερη ένταση. Η φιλοσοφία του απογυμνώθηκε από κάθε ίχνος ελπίδας. Η «Σαντορίνη» είναι «σκουριά και στάχτη» κι εμείς «βρεθήκαμε

γυμνοί κρατώντας τη ζυγαριά που βάραινε κατά το μέρος της αδικίας». Διαλέγω ακόμη από το λεξιλόγιο του ποιήματος: Λάσπη, λογαριασμένη αγάπη, τρύπιες ψυχές, όπως και το ακόλουθο απόσπασμα:

ακούγοντας μια κραυγή
ακόμη και του λύκου την κραυγή,
το δίκιο σου.

που είναι μια φωνή απόγνωσης. Ωστόσο κάποια ανοίγματα αυτού του ζοφερού τόνου δηλώνονται με την αρχή του επομένου ποιήματος:

Δος μου τα χέρια σου,δος μου τα χέρια σου,δος μου
τα χέρια σου.

Η συνείδηση του ότι τίποτε πια δεν μας ανήκει, της λησμονιάς που καλύπτει τα πάντα, οι μύθοι που διαλύονται, η αδιαφορία, η άγνοια, η αδικία, πυργώνουν μια ανατριχιαστική αίσθηση ζωής. Ο άνθρωπος είναι αφημένος στον τραγικό του ρόλο μέσα σ' έναν κόσμο αποπνιχτικό που έχει καταργήσει το θαύμα. Οι άλογες δυνάμεις, η φωτιά και ο χρόνος, κονιορτοποιούν τα ανθρώπινα έργα.

αλλά εγώ
που ακολούθησα τόσες φορές
το δρόμο απ' το φονιά στο σκοτωμένο
από το σκοτωμένο στην πληρωμή
κι από την πληρωμή στον άλλο φόνος,
ψηλαφώντας
την ανεξάντλητη πορφύρα
το βράδι εκείνο του γυρισμού
που άρχισαν να σφυρίζουν οι Σεμνές
στο λιγοστό χορτάρι –
είδα τα φίδια σταυρωτά με τις οχιές
πλεγμένα πάνω στην κακή γενιά
τη μοίρα μας.

Λίγοι μήνες χωρίζουν τα δυο ποιήματα της Γυμνοπαιδιάς από το ποίημα «Με τον τρόπο του Γ.Σ.», που αρχίζει με τον αποκαλυπτικό στίχο:

Όπου και να ταξιδέψω η Ελλάδα με πληγώνει.

Είναι το μοναδικό ποίημα που ο Σεφέρης γράφει à la manière de..., – κριτική του τρόπου του: από τα έξω. Οι παραστάσεις του βρυκολάκιασαν. Να βγει, να φύγει από αυτόν τον ασφυκτικό κλοιό της σκέψης του, που του νεκρώνει την αίσθηση και του παγώνει το στοχασμό. Από τη μια μεριά η παράδοση με τη νέκρα της κι από την άλλη η τυποποιημένη σύγχρονη ζωή, η ματαιοδοξία, τα πράγματα που μας χλευάζουν.

Το καράβι που ταξιδεύει το λένε ΑΓΩΝΙΑ 937⁴.

Η απώθηση που αγγίζει τα όρια του απολύτου, αναστέλλεται με το «Ένας λόγος για το καλοκαίρι». Πάει να γίνει απολογία: Κάναμε όλα τα δήματα που απαιτήθηκαν από την πλευρά μας. Αγαπήσαμε τους τόπους, τη θάλασσα που μας πλένει από τις αμαρτίες, κάποιους ανθρώπους άγνωστους. Αλλά τι απομένει;

Λίγο αλάτι που στέγνωσε στη γούβα ενός βράχου
λίγες βελόνες πεύκου ύστερα απ' τη βροχή
σχόρπιες και κόκκινες σα χαλασμένα δίχτυα

.....
χέρια με φερσίματα πουλιών χαράζοντας τον ουρανό
χαιρετώντας στίχους νεκρών σε στάση προσοχής.

Ανάλογη αμεσότητα διακρίνει και το «Επιφάνια, 1937». Της ίδιας κατηγορίας είναι και το «Raven», αν και λιγότερης σημασίας, ίσως, κατά το αισθητικό αποτέλεσμα.

Με το Ημερολόγιο Καταστροφάτος, Α, περνάμε πια σ' ένα έδαφος οικειότητας. Οι εντυπώσεις αλλάζουν, μεταφερόμαστε σε άλλες τοποθεσίες: αλλά τώρα δεν αιφνιδιαζόμαστε ως προς την ατμόσφαιρα και την πεποίθησή μας.

4. Εξομολογούμαι μια μου απορία, αν και με τη σύγχρονη ποίηση πρέπει να συμβιβα-
στείς με τις απορίες σου. Το 937 τι σημαίνει; Αγωνία υπό αύξοντα αριθμό 937, ή χρονολο-
γία; Το ποίημα όμως έχει γραφτεί το 1936. Μήπως τότε είναι η μετάθεση της αγωνίας
από το παρόν, 1936, στο αύριο, 1937, και από εκεί στο διηνεκές;

θηρηκεία τους; Συνηθισατε το δικό μας ύφος. το ήθος των αντικειμέ-

Κι οι συντροφοί μένουν στα παλάτια της Κίρκης
ακριβέ μου Βατήνωρ! Ηλίθιε, φτωχέ μου Βατήνωρ!
Η, δεν τους βλέπετε;
— «Βοηθήστε μας!»
Στων Ψαρών την ολόμαυρη πάχη.

Βέβαια, ένα ποίημα δεν το ασπάζανται όπως το επίμηθευς, Τεταχί-
ζοντας τη βίωση του ποιητή, κεδόλιες το θέμα του, αλλά χάνεις το
υπόγειο νόημα του. Κι αυτό το ξαναπαίρνεις μόνο όταν αφηθείς πάλι
στην απροσδόγητα του ποιητή. Εδώ ειδικά μάλαστα που ο δραματι-
κός τόπος φτάνει σε υψηλότερη στάθμη.

Αλλά ένα κείμενο, κατά τον τρόπο του Καβάφη: «Μέρες τ' Απρίλη
'43». Σατιρικό, με παραινώνδη διάθεση. Είναι η μόνη φορά που ο ποιη-
τής παρουσιάζεται τόσο επιφανώς ειρωνι κι έχει συνταραχθεί τόσο πολ-

Λες βάρβαρες (για την ιδιουσυνγκρασία του) λέξεις.
Το «Θεαρίνοι Μ.Α.» (Μέση Ανατολή), δεν έχει τόσο σχέση με
τους θεαρίνους όσο με τους πολιτικούς που είχαν τότε γείμιση τον τό-
πο της εξόρις ως κοσμοσωτήρες πίνοντας το αίμα και τη χολή, και
του τεράχλη και του λήστη. Ο πίνακας χωρίς πάθος, αλλά με εμφα-

νη δόση αρθρίας.
Το «Ένας γέροντας στην ακροποταμιά» είναι μια μικρή απολογία.
Αναμέτρηση της ζωής, που πέρασε. Τι κάναμε; Πώς ξοδέψαμε το τα-
λάντο που μας δόθηκε; Στιγμική περιουσία. Όχι πια αλγώια. Αίφι-
βόλια και πίκρα. Ακόμη μια "κατάσταση" που μοιάζει να πρωτααντι-
μετωπίζεται (Μιάζει. Αλλά είναι).

Αν είναι ανθρώπινος ο πόνος δεν είμαστε άνθρωποι μόνο για να

πονούμε

[...]

Αυτό το θέμα που τραβάει το δρόμο του και που δεν είναι τόσο

διαφορετικό από το αίμα των ανθρώπων

και από τα μάτια των ανθρώπων όταν κοιτάζουν ίσως-πέρα χωρίς

6. Η πόηση του Σεφέρη κέρου κέρου παρουσιάζει καθαρά κλασική χώνη. Η ανακλήση όποις
γενικά των επιρροών της. Ξεφύγει από τους σκοπούς της εισαγωγής αυτής.

πάνω σε πράσινες παλιές ποδοκλάμπας

τις πεταλόνδες, με τόσα χρώματα.

Κύριε, όχι τι' αυτούς, η φωνή τους

δε δένει καν από το στόμα τους.

Ζτεκεται εκεί κολλημένη σε κίτρινα δόντια.

Δική σου η θάλασσα κι ο αέρας

τι' ένα άσπρο κρεμασμένο στο στερέωμα.

Κύριε, δεν ξέρούτε πως είμαστε

ό,τι μπορούμε να είμαστε

γιατρεύοντας τις πάληδες μας με τα δόνανα

που βρίσκουμε πάνω σε πράσινες παλιές,

όχι άλλες, τούτες τις παλιές κοντά μας.

πως ανακαίνουμε όπως μπορούμε ν' ανακάνουμε

με μια μικρούλα δέση κάθε πρωί

που βρέκει τ' ακρογιάλι ταξιδεύοντας

στα χαλαρά της τινίτης-

Κύριε, όχι τι' αυτούς. Ας γίνει άλλως το θέλημά σου.

(«Υστερόγραφο»)

Μια τέτοια όπως προσευχή μοιάζει τι' εκείνες που κάνουν οι ναυτι-
κός σε ώρα κινδύνου. «Ο Στέφανος Θεοσσανός» έχει κι αυτός τώρα
εξορίσει στους αλγαιανούς, ή αφοδία των νέρων. Ένας απελάτι-
σμένος νοσταλγός των αφοδίων στη χώρα των αλγαιανών. Αν αρ-
χίζω να τραγουδά θα φωνάζω. Πιγεται ακριβώς στα μάτια τώρα
της Αραβίας. Καμήδος του είναι: να προχωρήσω παρακάτω. Να επι-
στρέψει, αλλά:

μόλις με πάρει ο ύπνος

οι συντροφοί κούβουνε τους ασχημένους σπάγκους

και το φακκι των ανέμων αδειάζει.

Το γείμιζω κι αδειάζει, το γείμιζω κι αδειάζει.

Ο δρόμος του γείμιζω μακρύνει. Η αλγώια της επιστροφής μελα-
γώνει. Ενώ από και δάμας περιμένουν, το σπίτι, τι' ένα λαλάζιο κα-
πνο, τι' ένα σκακι γεραιότενο περιμένοντας για να ξεψυχήσει. Αλλά
καις επιποδίζον οι αλγαιανός, η ξένη η, πώς να τη μάθους εύστη τη

Να μιλήσω για ήρωες, να μιλήσω για ήρωες: ο Μιχάλης που έφυγε με ανοιχτές πάλινες απ' το νοσοκομείο ίσως μιλούσε για ήρωες όταν, τη νύχτα εκείνη που έσπευε το ποδόσφαιρο του μεσ' στη συνοκοπιμένη πολίτεια, σφράγιζε ψηλαφώντας τον πόνο μας. «Δια σκοτεινά πηγαίνουμε στα σκοτεινά προχωρούμε...»

Οι ήρωες προχωρούν στα σκοτεινά.

«Ένα ποίημα δεν γράφεται με τον έρωτα που το εξηγεί κανείς. Η εξήγηση δεν υποχρεώνει κανένα —έτσι κι αν είναι καμωμένη από τον ίδιο τον δημιουργό», έγραφε σ' ένα γράμμα του ο Δεφέρης. «Κάθε εξήγηση ποιήματος είναι μια φαντασματική εξωφρενική», υποστήριζε πάλι σε άλλο του γράμμα. Κι αυτό είχε, φαντάζομαι, την έννοια ό,τι: γράφο-υπάρχει τις λογικές σου προδιαγραφές και λειτουργεί ο αυθεντικός σου μηχανισμός. Πιστεύω ότι και τις δύο ερμηνείες που επιχειρείς σε σου μιχάλη. «Κιχλ» στις επιστολές του προς τον Levesque και τον Καταμίτσαλη, πρέπει να τις δούμε στη σχετική σημασία που έχουν. Να μην αρκεστούμε σ' αυτές δηλαδή. Καλύτερα πάντως να μείνουμε με τη δεύτερη που και πιο εκτενής είναι και μιλά πιο ουσιαστικά, πιο αποκαλυπτικά για όλη την εργασία του. Είναι πραγματικά ένα μοναδικό κείμενο του Δεφέρη, που αξίζει την παραδόξολογία ενός φίλου [του Π.Π.Σ.] που λέει ότι είναι η καλύτερη παρέτη για το έργο του Δεφέρη. Αυτόσο, την κριτική πρέπει κανείς τόσο να τη μείνεται όσο και να τη λησμονεί. Να μην υποκαθιστά, με άλλα λόγια, το αντικείμενό της. Με την επέμβαση του Δεφέρη τα σκοτεινά σημάδια της "Κιχλ" παύουν κάποιο φως. Όπως ο ίδιος ο ποιητής σχολογεί ότι τον καμιά του μύθου του ποιήματος, τον παρασκευάζει εκ των υστέρων, ζακαναδιάζοντας την Ούσσεια. Γι' αυτό, φαντάζομαι ότι αν επιχειρήσουμε να γενικεύσουμε των προημάτων, ο Ούσσας, η Κίρκη, ο Βαπτήρας και ο Δωκερής μας είναι τόσο χρησιμοποιήσιμοι όσο και άχρηστοι. Ας το δούμε λι-γο ανεξάρτητα:

Ένας άνθρωπος πάσχει από τις τιμίες του. Τα γεγονότα γύρω του τον έχουν ληθαργήσει. Οι πράξεις που έκανε στο παρελθόν, τα σχέδια και τον έρωτα, υπάχουν οι δυνατόις που τον ελέγχουν και τον περριζίζουν. Δεν συμπεριφέρεται απεναντί τους, δεν τις υποτάσσει. Περίεσσα κι εσύ σ' αυτές, ενώ δεν σε υπολογίζουν καν σε περιφέρον.

...το κωνήρι
είταν καθό στα χρόνια μου, πήραν πολλά τα σκαλιά
οι άλλοι γυρίζουν ή φρεακινουνται στα καταφύγια.

Το σπίτι αποτελεί το σύμβολο της εξέδου από αυτή τη διασπορά. Είναι ο γύρος της περιουσιολογίας, της οικειότητας, της ζέστας και της ανθρωπιάς. Από και προήγαθε η αίσθηση του κόσμου και εκεί επιστρέφει η ψυχή και αναπαύεται. Μόνο όμως το δικό σου σπίτι. Τα ζένα σπία τα ζεις με άλλη γνώση. Τα υπομένεις επειδή,

έγινε
ο κόσμος ένα απέραντο ζενδοχείο.

Παραμένεις σ' αυτά με άλλου τα μάτια στραμμένα, όπως ο Ούσσας στο νησί της Κίρκης. Μες στις κρύες τους κάμαρες σε συντροφεύουν οι τοκιοί της ζώης σου, οι εικόνες που κουβάλας μέσα σου. Κι όταν σε περιεσφιγγουν, το ζένο σπτι, στην πνιγερή του αδιαφορία, σου γίνεται ασήκωτο βάρος.

Στο Β' μέρος του ποιήματος, οι σκιές έχουν πια διαμορφωθεί σε ανθρώπινους χαρακτήρες. Ο άφρη και το θήλυ. Ο Βαπτήρας και η Κίρκη. Τα δύο αμφιλεγόμενα σημαία. Εκείνος (ο πρώτος ομίλων του Α' μέρους) ή άλλος δεν έχει σημασία. Σε κάθε άνθρωπο υπάχχει η δύναμη που τον αναφέρει ταπεινός, καθημέρινος, προσπαθεί να καθορίσει τις καύσεις του οργανισμού του, τα πάθη του: Τα σώματα μας μεταβάλλονται, σακίζουν μόνο για να μας αποδέχουν πως υπάχουμε. Στο δέμα τους, ο έρωτας που πέρασε η τιμή του μάλλον και μια άτοχη επιθυμία. Ένας έρωτας δείχνος με τα στοιχεία που τον προστάσαμε είναι ακόμη και η διάσταση με τη ζώη. Εκείνα που προστάσαμε κι αυτά που θέλαμε να πραγματοποιήσαστε. Όσα πια συντηρούνται στον ανοιχτόφοβο του ύπνου.

Η λυκακία κάτι πάει να πει. Μια παραινείται αμέσως (Αίσθηση της μακαρότητας). Και κάτι ακόμη την εξαργισώνει. Περριτου: αυτά θα λέμε τώρα, φώναζε φίλε: Όθεν και στέλνει στον διάβολο τον Βαπτήρα, που λέει κι ο Δεφέρης, και τραβά αντίθετα προς τον όρο των ιδών. Είκε που οι ιδέες καταναίονται στα υλικά τους αποτελέσματα. Είναι το καθόφωτο.

Το μέρος. Το καράβι που βούλιαζε, σύμβολο των καταστροφών, μας

Ξαναφέρει στην αυτοτέλειά μας, αλλά όχι και στην αυτάρκεια. Η ανάγκη της επιστροφής, από τον δρόμο των πεθαμένων, μας ανακαλεί τα πράγματα που απολέσαμε. Το αίτημα της δικαιοσύνης ζυπνά.

Κι α με δικάσετε να πω φαρμάκι, ευχαριστώ

αφού

*Χώρες του ήλιου και δεν μπορείτε ν' αντικρύσετε τον ήλιο.
Χώρες του ανθρώπου και δεν μπορείτε ν' αντικρύσετε τον άνθρωπο.*

Η συνέχεια έρχεται φυσιολογικά. Η ανάγκη για την έξοδο από το μαρτύριο έχει προκύψει. Αλλά θα δούμε το φως δεμένο ακόμη με την άρνησή του.

Αγγελικό και μαύρο, φως.

Όμως τώρα το ξέρομε ή το ελπίζομε (είναι το ίδιο), ότι όλα θα πάρουν τον δρόμο τους μοιραία. Ωστόσο η μετάθεση του αισθήματος από το σκοτάδι στο φως περιέχει ήδη τα ίχνη μιας άλλης μορφής ελπίδας⁷.

*Αγγελική και μαύρη, μέρα
η γλυφή γέψη της γυναίκας που φαρμακώνει το φυλακισμένο
βγαίνει απ' το κύμα δροσερό κλωνάρι στολισμένο στάλες.
Τραγουδούσε μικρή Αντιγόνη, τραγουδούσε, τραγουδούσε...
δε σου μιλώ για περασμένα, μιλώ για την αγάπη·
στόλισε τα μαλλιά σου με τ' αγκάθια του ήλιου,
σκοτεινή κοπέλα·
η καρδιά του Σχορπιού βασίλεψε,
ο τύραννος μέσα απ' τον άνθρωπο έχει φύγει,
κι όλες οι κόρες του πόντου, Νηρηίδες, Γραιές
τρέχουν στα λαμπυρίσματα της αναδυομένης·
όποιος ποτέ του δεν αγάπησε θ' αγαπήσει,
στο φως·*

7. Προς αποκατάσταση της αληθείας, φρονώ ότι η ερμηνεία μου, όχι πολύ πρωτότυπη, όχι προπάντων επαρκής, εξαντλείται σε δύο διαστάσεις. Όσα αναρίθμητα της λείπουν, μαζί με την τρίτη διάσταση, βρίσκονται στο ίδιο το κείμενο της «Κίχλης».

Τα τελευταία χρόνια ο Σεφέρης φαίνεται να γράφει δύσκολα. Να 'ναι μόνο οι περισπασμοί του επαγγέλματος; Δεν ξέρω. Το '53 πάντως, πηγαίνοντας στην Κύπρο, έγραψε μέσα σε δύο χρόνια 15 ποιήματα. Ήταν γιατί συνάντησέ έναν τόπο «όπου το θαύμα λειτουργεί ακόμη»; Πάντως κάτι πρέπει να βρήκε έδαφος μέσα του. Στην Κύπρο αισθάνεται τον ελληνικό χώρο. Αγαπητά σύμβολα ξαναπαίρνουν υπόσταση, ενώ το φρόνημα ενός λαού που ασφυκτιά στα δεσμά του, του ζυπνά μια υπολανθάνουσα εικασία: Ένας κόσμος ολόκληρος, ελληνικός, δεν έχει πεθάνει ακόμη.

Όσοι περίμεναν ότι θα προκύψει (από τις επιταγές των συνθηκών) ένας εθνικός ποιητής, βέβαια γελάστηκαν ή περιέργως ενοχλήθηκαν. Ο Σεφέρης δεν είναι από την πάστα των υμνωδών. Ούτε ο σατιρικός που κρατά στις εφεδρείες του το δηλητήριο. Είναι μοναχά ένας άνθρωπος, πικραμένος από την πείρα δύο πολέμων, που βλέπει να συνεχίζεται η περιφρόνηση των ηθικών αξιών.

*Φίλοι του άλλου πολέμου,
σ' αυτή την έρημη συννεφιασμένη ακρογιαλιά
σας συλλογίζομαι καθώς γυρίζει η μέρα –
Εκείνοι που έπεσαν πολεμώντας κ' εκείνοι που έπεσαν
χρόνια μετά τη μάχη·
εκείνοι που είδαν την αυγή μέσ' απ' την πάχνη του θανάτου
ή μες στην άγρια μοναξιά κάτω από τ' άστρα,
νιώσανε πάνω τους μαδιά μεγάλα
τα μάτια της ολόκληρης καταστροφής·
κι ακόμη εκείνοι που προσεύχονταν
όταν το φλογισμένο ατσάλι πριόνιζε τα καράβια:
«Κύριε, βόηθα να θυμόμαστε
πώς έγινε τούτο το φονικό·
την αρπαγή το δόλο την ιδιοτέλεια,
το στέγνωμα της αγάπης·
Κύριε, βόηθα να τα ξεριζώσουμε...»*

Βρίσκω έναν τόνο οικειότητας στο «...Κύπρον ού μ' εθέσπισεν...». Διαπιστώνω μια αλλαγή ακόμη και στα αισθήματα: μια αλλαγή στην προοπτική τους. Αν ο συμβολισμός του Σεφέρη, που γνωρίσαμε, παραμένει ικανοποιητικός, περνάει τώρα σε μεγαλύτερη σημασιодότηση. Ο

λόγος του γίνεται πιο καίριος. Ένας μεγαλύτερος εμπλουτισμός, από πράγματα, παρατηρείται. Μεταβολή επίσης παρουσιάζεται στο στοιχείο άνθρωπος. Μια αποκατάστασή του στη συνείδηση. Ο Ελπήνορας έχει εξαφανιστεί.

Αναμφισβήτητα η Κύπρος προωθεί την εικόνα της ποίησης του Σεφέρη, τουλάχιστον στην «Ελένη», στα «Μνήμη Α', Β'», στη «Σαλαμίνα της Κύπρου», και στην «Εγκωμη», ενώ ο «Πραματευτής από τη Σιδώνα» και το «Στα περίχωρα της Κερύνειας» δίνουν μια νότα ανάλαφρη και χαριτωμένη.

Όλα τα αισθήματα, οι καταστάσεις της ψυχής, δεν θα είχαν για μας καμιά σημασία, αν ο ποιητής δεν είχε κατορθώσει να τα αναδείξει. Παρακολουθώντας βήμα προς βήμα τον αγώνα του με τα εκφραστικά του μέσα, βλέπουμε ότι ο Σεφέρης πλησίασε από την αρχή το πρόβλημα της αντιστοιχίας του αντικειμένου με την έκφρασή του. Οι αισθητικές του απόψεις άλλαξαν πολλές φορές, αλλά, κάθε μια τους, την υπηρέτησε με συνέπεια και γνώση. Οι μετακινήσεις του αυτές είχαν σαν βάση το αίτημα της ανασκαφής του υπεδάφους του, την αναζήτηση τρόπων για να τον εκφράσουν πληρέστερα. Κάθε φορά και πιο ανικανοποίητος, παιδευόταν από το ασχημάτιστο εσωτερικό του πεδίο που ζητούσε διέξοδο.

Μελετώντας τήν πριν από αυτόν ποίηση, ή και τη σύγχρονή του, θέλησε να διαχωρίσει την ποίηση από το ένδυμά της. Διείδε τους κινδύνους μιας έκφρασης με εκκρεμότητες, και δεν εκχίασε το αίτιο για το αποτέλεσμα. Προβληματίστηκε μελετώντας, και σκεφτόμενος για λογαριασμό του από την αρχή, τα ποιητικά κείμενα των άλλων. Τα κριτικά του δοκίμια δείχνουν ένα πνεύμα που βρίσκεται πάντα στον πυρήνα των πραγμάτων.

Δεν ξεκίνησε από την τεχνική, όπως δεν ξεκινά από κει κανείς αξιόλογος ποιητής. Αλλά ήξερε να τη φέρνει πάντα στις αποσκευές του. Γι' αυτό δεν είναι υπερβολή να λέγεται ότι η ελληνική ποίηση μετά τον Σεφέρη μπορεί να γράφεται διαφορετικά (Σύμπτωση απόψεων: Μαλάνου, Σπανδωνίδη, Καραντώνη). Αποκαθήλωσε πολλούς εφήμερους θεούς. Η ελληνική γλώσσα πήρε στα χέρια του μια οικουμενικότερη αξία. Από τις λέξεις του, από την εικόνα του, από την έκφρασή του, προέκυπτε ένα αισθητικό αποτέλεσμα.

Καθορίζοντας το ποιητικό του στίγμα, δούλεψε με σοφία και ακο-

λούθησε με σωστή ταχτική την προσωπική του πορεία. Δεν ξέφυγε από την περιοχή του. Δεν κατέφυγε σε τεχνάσματα. Αν προτίμησε τον πλαγίο λόγο, ήταν γιατί συμβάδιζε με την ιδιοσυγκρασία του που απεχθανόταν τη ρητορεία.

Και να τον αδικήσουμε, αν επιθυμείτε, για ό,τι δεν κατόρθωσε (αλλά ποιος το αποφασίζει;) πάλι η πλάστιγγα θα βαρύνει από τα θετικά του στοιχεία.

Ο Σεφέρης λάτρευε πολλούς θεούς. Μέσα όμως στο μεσογειακό του αίμα, οι θεοί του έχουν μια υλική υπόσταση. Η πρώτη πραγματικότητα του ανθρώπου είναι το σώμα του που το αυλακώνουν ίμεροι ζωικοί. Το κορμί του είναι μια ανεπανάληπτη πραγματικότητα. Αλλά η ύλη ολοένα και καταστρέφεται. Φέρνει μέσα της τον θάνατό της. Καταναλίσκεται μέσα στην ιερή της υπόσταση.

Σ' αυτήν την αίσθηση της ματαιότητας βρίσκεται το ένα σκέλος του απελπισμού του.

Αντιμεταφυσικός από ιδιοσυγκρασία, που την έκανε με τον καιρό πεποίθηση, θέλησε (από μια οικονομία δικής του εκτίμησης) να γεμίσει το κενό και να αντικαταστήσει τον κλονισμένο θεό του. Έτσι πέρασε στην προσέγγιση ενός κόσμου παρωχημένου: της αρχαιότητας. Κι αυτήν όμως, σφραγισμένος πια από την πείρα του, την είδε σαν ένα άθροισμα σωμάτων νεκρών, γλυπτών μαρμάρων: Ινδάλματα της φθοράς και της ακινησίας. Δυο φορές πεθαμένοι. Από τον θάνατο και από τον χρόνο. Ξεχωρίζοντας όμως από τη δόξα τα ερείπιά της, από τη ζωή τη στάχτη της, ο απελπισμός του τονώνεται και μετατοπίζεται σε πιο ουσιαστικά πεδία. Αυτή είναι η μοίρα των πραγμάτων. Η υπέρβαση της ύβρεως. Όλα χάνονται· βουλιάζουν. Γκρεμίζονται. Πεθαίνουν. Πριν από μας, όλα ξανάγιναν με την ίδια διαδικασία. Δεν της εξέφυγαν ούτε οι θεοί.

Τι μένει να τιμήσουμε; Να συντηρήσουμε τη γνώση και τη γεύση των πραγμάτων· αφού δεν μπορούμε να τα λησμονήσουμε. Να ψαύσουμε τη στάχτη με τα δάχτυλά μας. Να υποστούμε το μαρτύριό μας· γιατί το μαρτύριο των απαιτήσεων των αισθήσεων παραμένει. Να προλάβουμε αυτά που δεν μας περιμένουν. Αυτή όμως η τεχνική της συμπεριφοράς απέναντι στα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου, καθιστά τους ανθρώπους ανθρώπινα σχήματα· διαβλημένες ψυχές· περιπτώσεις για ψυχολογική παρατήρηση. Μα ναι, μέσα σ' αυτό το περι-